

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЇ ХУДОЖНЬО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Олена ЗАВГОРОДНЯ

Copyright © 2014

Актуальність теми. Дослідження спрямоване на вивчення психологічних закономірностей становлення та самоактуалізації обдарованої особистості, його своєчасність зумовлена потребою суспільства запобігти втратам творчого потенціалу обдарованих людей. Такі дослідження важливі також з позиції розробки принципів психологічної підтримки обдарованих осіб, створення сприятливих умов для становлення обдарованої особистості, у тому числі й з урахуванням гендерних аспектів перебігу даного процесу. Гендерні пошукування зосереджують зусилля науковців на соціокультурних чинниках у становленні людини як чоловіка чи жінки і дають різну інтерпретацію поняттям “стать” (sex) і “гендер” (gender). Стать розглядається як біологічно детермінована характеристика людського буття, а гендер – як сукупність соціально зумовлених сподівань стосовно поведінки, намірів, прагнень жінки та чоловіка, що визначаються конкретним соціумом і можуть змінюватися. Гендерні наукові проекти дають змогу виявити вплив соціально-психологічних очікувань від жінки чи від чоловіка на їх розвиток та самореалізацію. Передусім це стосується *художньо обдарованої людини*, творче самовиявлення якої вимагає поєднання екзистенційно-духовних векторів розвитку і функціонування жіночого та чоловічого.

Емпіричні дослідження художньо обдарованих осіб показують, що вони більш орієнтовані на естетичні цінності, ніж на економічні та соціальні, порівняно з ровесниками більш інтроспективні, мрійливі, довірливі, менш конформні та консервативні. Науковці відзначають певну психологічну фемінність художників, пояснюючи цей факт тим, що художньо обдарованій особистості притаманний широкий спектр почуттів, а також прагнення до розширення власного емоційного досвіду. Одночасно

у жінок-художниць виявлено відносно високі рівні впевненості і владності, які традиційно пов'язуються з уявленням про маскуліність. Постають питання: “Як фемінність та маскуліність виявляються у художньо обдарованих чоловіків і жінок? Як впливають гендерні чинники на становлення та самореалізацію обдарованої особистості? Чи існує зв'язок між статтю автора, особливостями та художньою якістю образотворчих робіт?” Психологічно обґрунтованих відповідей на ці питання досі немає. Гендерні дослідження, а відтак трактування змісту понять “маскуліність” та “фемінність”, з одного боку, і вивчення художньої обдарованості – з іншого, здійснюються вченими різної спеціалізації і майже не перетинаються змістовно. Дана робота є спробою осмислення поставлених питань, оскільки поза їх аналізом міждисциплінарні теорії обдарованості та творчості не можуть бути повними.

Мета статті – теоретична розробка та емпіричне обґрунтування *концепції художньо обдарованої особистості* з урахуванням гендерних аспектів та індивідуально-психологічних особливостей її розвитку.

Ідея. Творче самовиявлення художньо обдарованої особи вимагає поєднання екзистенційно-духовних аспектів жіночого та чоловічого. Фемінність та маскуліність у тих їх вимірах, які потрібні для здійснення творчого процесу, не можуть бути охоплені поняттями “стать” та “гендер”, що, на нашу думку, вимагає введення ще одного терміна – “*метагендер*”. Іншими словами, якщо в межах змісту поняття “стать” знаходяться характеристики, які забезпечують відтворення людства на біологічному рівні, у форматі змісту поняття “гендер” – характеристики, які уможливають функціонування та відтворення людства на соціальному рівні, то метагендерні характеристики значущі для існування людини і людства

як індивідуального та колективного духовно-творчого суб'єкта. В такому ракурсі проблема художньої обдарованості в психологічній літературі не розглядалася. Згідно з нашою концепцією, художньо обдарованій особі властива психоекзистенційна андрогінність, тобто поєднання маскулінності та фемінності метагендерного рівня, спосіб зв'язку та взаємодію яких забезпечує функціонування зрілих форм інтроєкції та проєкції (мовиться про специфічні механізми естетичної інтроєкції та художньої проєкції). Інтеграцію фемінних та маскулінних аспектів обдарованої особи підтверджує естетично-творче ставлення до світу, домінування мотивації художньої діяльності як власного покликання (внаслідок поєднання особистісних і професійних мотивів), поза-свідома і свідома образотворча активності, метафоризм візуального мислення. Якщо на духовно-екзистенційному рівні художньо обдарованості, незалежно від статі, особистість характеризується андрогінністю, то на соціальному існують гендерно специфічні чинники, які у кожній статі по-різному впливають на процес її професійного становлення.

1. ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до вищезазначеної мети сформульовано такі **завдання** дослідження:

- на основі аналізу проблеми художньо обдарованої особистості та конструктів фемінності і маскулінності розробити психологічну концепцію художньо обдарованої особистості із розкриттям гендерних та метагендерних аспектів її функціонування;

- з'ясувати особистісні цінності художньо обдарованих осіб у контексті проблеми їх психологічної своєрідності порівняно із чоловіками та жінками контрольних груп;

- дослідити зв'язок рівня художньої оригінальності образотворчих робіт із статтю автора;

- проаналізувати відмінності в умовах професійної самореалізації жінок та чоловіків і у ситуаціях досягнення ними соціального визнання їхньої творчості.

Теоретико-методологічні засади роботи становлять загальнонаукові *принципи* цілісності, активності, розвитку, взаємодії, положення психологічної науки про особистість, обдарованість, творчість із залученням теорій та даних філософії, естетики, мистецтвознавства у зв'язку з міждисциплінарним характе-

ром теми дослідження. Зазначені принципи обрані як найбільш універсальні, такі, що сформувались у різних політичних просторах, пройшли перевірку часом та мають значущість незалежно від ідеологічних віянь. Вони утворюють загальнометодологічну систему, взаємно доповнюючи один одного. Цілісність, активність, розвиток, внутрішня взаємодія (свідомого – позасвідомого, індивідуального – колективно несвідомого, інтуїції – мислення тощо) і відносини людини зі світом в усіх його вимірах розглядаються як її провідні особистісні характеристики. Для нас особистість – це активний суб'єкт саморозвитку і самореалізації, взаємозалежна актуалізація творчих процесів та обдарованості. Тому нами опрацьовані концепції образотворчої діяльності, художньої обдарованості та гендерного розвитку особистості. Важливим теоретичним підґрунтям роботи є праці філософів і теоретиків мистецтва.

Художньо обдарована особистість – це надскладна цілісна відкрита система, спрямована на розвиток та інтеграцію своїх можливостей і на досягнення відповідного до них унікального покликання, здатна до екзистенціювання (як вертикального виміру активності) та взаємодії зі світом непересічним чином. Становлення такої особистості – процес якісних змін (зростання диференційованості та інтегрованості внутрішнього світу людини, формування естетично-творчої позиції, посилення здатності до самоздійснення, творчого вияву внутрішнього потенціалу, утвердження буттєвих цінностей), вектором якого є досягнення нею акме. Рівень її акмеологічної зрілості визначається глибиною переживань і сенсів, повнотою та індивідуальним характером їх виявлення у світі художніх форм, у процесі оригінального культуротворення в контексті глибокого екзистенційного переживання сутнісних людських проблем.

2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ХУДОЖНЬО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Вивчаючи еволюцію поглядів на проблему художньо обдарованої особистості в контексті різних наукових шкіл, є можливість простежити логіку її розгортання, етапи, послідовність актуалізації інтересу до окремих аспектів проблеми та спроб їх осмислення. Передусім мовиться про низку праць та ідей, які належать до різних наукових дисциплін, напрямів і шкіл

(психоаналіз, аналітична та гуманістична психології, теорія установки, культурно-діяльна та гештальтпсихологія, а також описова психологія, естетика, мистецтвознавство, літературознавство). Це вказує на універсальний характер піднятої проблеми, яка, попри різні методологічні підходи та способи розуміння, найповніше може бути витлумачена із позицій комунікативного і частково інтегративного підходів.

Аналіз філософських та психологічних теорій дозволяє виокремити й охарактеризувати *основні підходи* до трактування мистецтва та особистості митця.

1. *Індивідуально-суб'єктний підхід*, що вказує на роль індивідуальних якостей суб'єкта у творенні мистецтва: а) неординарних, які підносяться над нормою, або б) аномальних, котрі відхиляються від норми (концепції І. Канта, Ч. Ломброзо, З. Фрейда та їх послідовників).

2. *Метаіндивідуальний підхід*, що зосереджується на творі мистецтва, причому аналіз може бути спрямований: а) на "інобуття" у творі суб'єктивно-психологічних характеристик або б) на надіндивідуальні закономірності структурування твору. В межах таких досліджень (праці структуралістів у літературознавстві, "Психологія мистецтва" Л. Виготського) концепції митця не формуються, але привертається увага дослідників до аспекту "інобуття" художника в творі, без якого загальна теорія митця не може бути повною.

3. Підхід, зосереджений на психологічному просторі "між суб'єктом та об'єктом" (концепції Р. Арнгайма, О. Леонтьєва та їх наступників). Зокрема, *діяльнісний підхід* спрямований на дослідження естетичної діяльності автора та реципієнта, на когнітивних, емоційних, смислотворювальних процесах, які мають місце в акті творення чи сприймання суб'єктом художнього об'єкта; митець тут трактується передусім як суб'єкт продуктивних естетичних діянь.

4. Підхід, зосереджений на *трансособовому* (трансперсональному) *досвіді митця*; у психології митця акцентується його чутливість, сприйнятливність до трансіндивідуальних джерел мистецтва (теорії М. Гайдегера, П. Флоренського, К.-Г. Юнга та їх продовжувачів).

Гуманітарні дослідження [5; 11; 13; 15; 18; 28 та ін.] дають такі визначення митця, що склались від давнини до сучасності: 1) священний безумець; 2) майстер, віртуоз; 3) геній як людина з неординарними характеристи-

ками; 4) психопатологічний індивід; 5) незріла у психосексуальному аспекті людина, яка в мистецтві знайшла спосіб сублімації; 6) той, через кого істина приходить у світ (медіум, пророк); 7) людина, котра сама у себе провокує божевілля, суб'єкт "номадичного мислення" (шизоаналіз); 8) людина, яка самоактуалізується у сфері мистецтва (гуманістична психологія); 9) великий і смішний комбінатор текстів (постструктуралізм).

Основна заслуга *глибинних психологів* різних напрямків полягає у тому, що вони сформулювали проблему психології митця, обґрунтували її важливість, здійснили перші систематичні спроби її дослідження, запропонували пояснювальні схеми, моделі творчого функціонування художника. З. Фрейд висунув ідею поєднання принципу задоволення та принципу реальності у функціонуванні особистості митця, при цьому вказував на особливу роль Едипового комплексу. Також важливим є внесок у проблему художньо обдарованої особистості засновника аналітичної психології К.-Г. Юнга, який здійснив переоцінку психоаналітичного розуміння особистісної зрілості, піднісши роль несвідомого та жіночого першопочатку у творчому процесі, акцентував значення взаємодії несвідомих та усвідомлюваних складових творчості, опрацював поняття "колективне позасвідоме", "архетип" та "свідомий культурний канон". У цьому контексті представниками гуманістичної психології розроблено низку важливих в контексті даної проблеми понять ("самоактуалізація", "самореалізація", "вершинні переживання", "первинна та вторинна складові творчості"), введено методологічні принципи, зокрема активності та цілісності, стосовно особистості.

У психологічній науці проблема обдарованості стала предметом уваги багатьох авторів (Б. Ананьєв, Д. Богоявленська, Е. Віннер, Х. Гарднер, В. Кириєнко, Г. Костюк, О. Кульчицька, Н. Лейтес, В. Моляко, Д. Рензуллі, Н. Рождественська, Р. Семенова, Р. Стернберг, Б. Теплов, Д. Фельдман та ін.). Проте художню образотворчу обдарованість досліджено недостатньо. Серед методичних підходів до неї треба виокремити такі: 1) діагностично-компонентний; 2) типологічний; 3) психоаналітичний; 4) цілісно-особистісний. У руслі останнього значний евристичний потенціал має концепція О. Мелік-Пашаєва, який опрацював важливі для розуміння художньо обдарованої особистості концепти – "естетична позиція",

“вище творче Я”, “вертикальний вимір” розвитку, “зустріч із собою”.

Історико-психологічний аналіз дає змогу також виокремити певну послідовність і логіку пізнання художньо обдарованої особистості. Спочатку це особливі стани митця, процес його діяльності, незвичайні якості та особливі здібності; в подальшому зростає інтерес до особистості, її внутрішньої структури, механізмів функціонування, що забезпечують художню продуктивність. Зважаючи на тематику і предмет дослідження, нами розглянуто такі поняття, як “особистість”, “образотворча діяльність”, “художній образ”, “естетичне переживання”, “образотворча обдарованість”, “гендер” та ін. Результати здійсненого теоретико-методологічного аналізу подамо у таких визначеннях і міркуваннях.

Особистість – це духовно-екзистенційне осереддя, з яким кожна людина приходиться у світ. У драмі повсякдення воно або розвивається, збагачується, досягає розквіту, плідної зрілості, або збіднюється, деградує, спотворюється. За умови достатньої вираженості особистісне осереддя інтегрує та преображує також соціальні й природні характеристики людини, перетворюючи їх на власні ресурси. Рівень її особистісної зрілості визначається глибиною переживань та сенсів, домінуванням буттєвих цінностей, повнотою та індивідуальним характером їх творчого виявлення й утвердження у житті і культурі. Особистість – чутливий рецептор, перетворювач і транслятор екзистенції (глибинного життя світу-в-собі й себе-у-світі) у сферу культурних форм, які так чи інакше чуттєво сприймаються іншими людьми. А це і є процес самобутнього вособистісного культуротворення.

Художню образотворчу обдарованість визначаємо як інтегральну властивість особи – багаторівневий поліаспектний комплекс схильностей і здібностей, мотиваційних та операційних компонентів, котрі, розвиваючись, підпорядковуються естетично-творчій позиції особистості і забезпечують її здатність до значущого внеску в певний сегмент візуального мистецтва. Своєрідність психологічного типу художника насамперед виявляється у властивому йому ставленні до світу, в способі взаємодії з ним, особливих “вершинних” переживань, у значній ролі підсвідомого у процесі творчого продукування, а також у здатності сприймати неповторні чуттєві форми явищ як вираження їх внутрішнього життя,

спорідненого самій людині. У такому досвіді відкривається неосяжна єдність реальності, відбувається активізація Самості як осереддя єдності із сущим, нейтралізуються деструктивні тенденції індивідуального несвідомого, посилюється сприйнятливості Его до Самості. Загалом діалог Его та Самості є виявом екзистенціювання як “відкритого назовні стояння всередині”, просвітлення сущого, розкриття вертикального виміру існування. Так актуалізується потреба людини “стати собою” у вищому розумінні, реалізувати інтенції Самості, прояснити голос покликання, що значно сильніша за зовнішні чинники, які здійснюють тиск на художника. Особливість психічної організації художника полягає в тому, що він не може ухилитися від потужного руху-поступу власних переживань та від їх внутрішнього тиску.

Переживання – це стан і водночас процес, що вказують на певне заломлення повноти індивідуального буття суб’єкта життєдіяльності. Як процес персональне переживання може бути еволюційно чи інволюційно спрямованим, тобто сприяє зростанню або деградації особистості. Творче ставлення до переживання як стану (скажімо, до страждання) просвітлює, звільняє її від егоцентричного поглинання собою. Специфіка естетичного переживання як різновиду просвітленого стану центрується на досвіді краси, за якою перебуває неосяжна єдність реальності як такої, глибока спорідненість між світом людської душевності і тим, що постає перед нами як зовнішній світ (С. Франк).

Художня образотворча діяльність – це особлива взаємодія суб’єкта зі світом, що спрямована на задоволення творчої потреби, яка упредметнюється у тому, “чого ще немає”, але що просвітлюється у свідомості як задум; у її перебігу виникають та об’єктивуються з допомогою специфічних засобів (світла, ритму, композиції, кольору, форми, пропорцій, об’єму та ін.) візуальні образи, котрі виявляють естетично-творчу трансформацію переживань особистості. Досвід здушевлення реалій життя митця значною мірою є екзистенційним переживанням сутнісних вимірів людського буття. Долаючи свої пристрасті та страждання, він структурує також душевний досвід навколишніх, які належать до спільної з ним культури. У такий спосіб знаходить персоніфіковане преображення стихія пристрастей і страждань сучасного йому світу. Духовні відкриття митця

втілюються у створених ним художніх образах, котрі збагачують скарбницю людства, стимулюють зміни культурного канону. А це означає, що художня творчість виходить за рамки терапії та розвитку особистості самого автора.

Різні виміри художньо обдарованої особистості та процесу образотворення слушно розглянути в контексті гендерної проблематики. Поняття “гендер”, на відміну від поняття “стать”, відображає складний соціокультурний процес становлення специфіки чоловічих і жіночих ролей, поведінки представників обох статей, психологічних характеристик та його результат – уявлення про фемінність та маскулінність – для кожної культурної епохи, причому зі своїми особливостями для різних спільнот і соціальних прошарків.

Проблема статі на духовно-екзистенційному рівні функціонування віддавна привертала увагу філософів та інших гуманітаріїв, але не отримала достатньої психологічної розробки. Вважаємо за доцільне введення терміна – “*метагендер*”. Розглядаючи психологічні комплексні утворення фемінності та маскулінності, виокремлюємо три їх виміри, або три рівні спричинення відповідно до розуміння людини як цілісної біосоціодуховної істоти, де найвищий – це духовний рівень, що значною мірою формує інші рівні та спирається на них як на свої ресурси: а) *психобіологічний*, статевий або субгендерний, що містить характеристики, найбільш тісно пов’язані із дітонародженням, біологічним відтворенням роду; б) *психосоціальний* або гендерний, що охоплює характеристики, пов’язані із системою гендерних ролей, значущі для соціальної адаптації особи, узгодженого функціонування та відтворення соціальної спільноти; в) *психоекзистенційний* або метагендерний, що обіймає характеристики, котрі задовольняють потреби розвитку і творчості, тобто метапотреби. Фемінні та маскулінні характеристики першого й другого рівнів пов’язані із дефіциєнтними цінностями (за А. Маслоу), адаптаційною мотивацією і є доцільними з позиції продовження роду, збереження генотипу, виживання певного типу соціуму, збереження його внутрішньої структури (традиційних взаємостосунків) тощо. Натомість характеристики третього рівня охоплюють прагнення людини до буттєвих (екзистенційних) цінностей, ґрунтуються на ознаках перших двох рівнів, але виходять за їхні межі й можуть домінувати.

Їх слушно розглядати також як “квасисуб’єкти”, котрі вступають у діалог, як “голоси” всередині особистості [14, с. 3]. На думку К. Ясперса, “поляризація статей не стільки здійснюється між індивідами, як виступає у формі внутрішньо контрастного цілого. За однобічної реалізації одного з полюсів інший полюс звичайно відсувається в тінь, але напруженість життя залежить від збереження полярності, без якої жива істота, стаючи однобічною та одноманітною, нівелюється, втрачає повноту і багатовимірність. Життя сягає вершини, коли статева полярність усередині індивіда зберігається повною мірою, коли між протилежностями здійснюється безперервний рух” [37, с. 755].

Окремо додамо, що згідно з теорією С. Булгакова, повна (цілісна) людина – це чоловік і жінка в духовно-тілесному єднанні (шлюбі). Їх роз’єднання – неповна людина, котра все ж є самостійною особистістю, має власну духовну долю. У глибинах духовної організації кожна особистість є двостатевою. Духовна стать складна і становить собою індивідуально своєрідні взаємні втілення чоловічої та жіночої стихій, чим зумовлюється творче напруження, еротика духу, яка приховує у собі розгадку творчості, що постає не вольовим актом, а духовним народженням. Цим пояснюється обмеженість методизму в творчості. Та й, справді, не можна замінити натхнення ремісництвом і точними методами: метод – це лише засіб розгорнути ідею. Про це, на думку Булгакова, вказує геній мови, що застосовує до опису творчості метафори із життя статі. Ось чому Зінаїда Гіпіус зауважила, що зовні, тілом вона більше жінка, а внутрішньо, душею – чоловік. Юстейн Гордер, норвезький письменник, пише таке: “коли мене запитують, як мені вдається писати від імені жінки, я відповідаю, що десь глибоко всередині я більше жінка, аніж чоловік, бо перших я розумію краще, ніж других” [1, с. 495]. Поет Станіслав Вишенський зізнається, що “поет, образно кажучи, є Адамом, з якого не вилучено ребро. Звісно, йдеться про психіку поета” [1, с. 482]. З жіночим началом митець пов’язує насамперед непрогнозованість, радикалізм, чуттєвість, а з чоловічим – прометеїзм, долання табу, відвагу, а також беззахисність перед своїм внутрішнім світом [1].

Доцільність понятійного виокремлення уявлень про метагендер, психоекзистенційні фемінність і маскулінність можна зрозуміти в

контексті витлумачення процесів особистісного розвитку та творчості. У такому екзистенційному вимірі фемінність і маскулінність постають як автономні (неопозиційні) характеристики, потенційно властиві кожній людині. Метагендерний рівень психологічного пізнання яскраво виявляється у внутрішньому світі художньо обдарованих осіб. Для цього доречно застосувати процедури атрибутивного, функціонального, структурного та генетичного аналізувань, що органічно взаємопов'язані: вивчення структури вимагає визначення властивостей, компонентів та функцій, а останні змінюються, що передбачає з'ясування їх генези. Саме опертя на ці процедури дало змогу визначити *основні атрибути художньо обдарованої особистості, які розглянуто в контексті інтеграції фемінності і маскулінності метагендерного рівня (див. рис. 1)*, а також охарактеризувати два внутрішні механізми – естетичну інтроєкцію і художню проекцію, що відображають спосіб внутрішньої організації такої особистості та забезпечують збереження її основних властивостей, обґрунтувати функціонування, етапи становлення, умови досягнення нею акме.

У функціонуванні художньо обдарованої особистості є підстави виокремити два базові аспекти – фемінний та маскулінний, спосіб зв'язку яких найкраще подати як взаємодію механізмів інтроєкції та проекції. Поняття “інтроєкція” змістовно означає втягування зовнішнього об'єкта всередину, в суб'єктивне коло інтересів, переживання особою фрагмента реальності як суб'єктивно значущої. Поняття “проекція” означає вкладання суб'єктивного смислу в об'єкт, приписування своїх бажань, настановлень, переживань явищам зовнішньої дійсності. Початково, як відомо, проекція та інтроєкція трактувались лише як примітивні механізми, властиві незрілій психіці. В подальшому одні вчені (К.Г. Юнг, П. Хайман та ін.) стали розглядати їх у ролі механізмів, що розвиваються упродовж життя людини і трансформуються в більш зрілі форми. На думку Юнга, скажімо, інтроєкція може виконувати функції пізнання світу шляхом здійснення його явищ у психологічний простір суб'єкта, а проекція є винятково значущою для саморозуміння, дозволяючи особистості звільнитися від внутрішнього тиску суперечливих бажань, тривожних передчуттів і думок, відновити душевну рівновагу, поглянути на себе збоку, зберігаючи самоповагу. В процесі

індивідуації робота з архетипами здійснюється як перенесення їхнього змісту на зовнішні об'єкти з метою подальшого їх осмислення та інтеграції в особисту психосферу. П. Хайман розглядає інтроєкцію і проекцію як важливі функції Его, “інструменти його формування”, на яких базується взаємодія суб'єкта із світом об'єктів та іншими суб'єктами. Порухення цих функцій ускладнює розвиток особи, створює низку психологічних проблем [16]. Водночас переважаання примітивних форм проекції призводить до егоцентричного, почасти деструктивного самовиявлення особи, домінування примітивних форм інтроєкції спричиняє потребу узалежнення, несамостійності, підпорядкованість впливу соціального довкілля, гальмує розвиток індивідуальності. З іншого боку, синергія зрілих форм інтроєкції та проекції забезпечує конструктивне самовираження особи, зокрема й у процесі її художньої творчої екзистенції. Естетичний тип інтроєкції тісно пов'язаний із деєгоцентрацією у річищі “чистого споглядання” (яке, за А. Шопенгауером, вимагає повного забуття своєї особи та її інтересів), “буттєвого сприймання” (за А. Маслоу). На думку Д. Судзукі, художник, прагнучи щось намалювати, припиняє усвідомлювати себе як відмінного від об'єкта споглядання й ототожнюється з ним; при цьому свідомість повинна бути цілком вільною від суб'єктивних егоцентричних мотивів. Механізм естетичної інтроєкції запускається падінням напруження до дискомфорного рівня (“штиль – це відчай, це катастрофа”).

Зріла форма проекції уможлиблює зняття внутрішнього напруження через реалізацію (бодай часткову) інтенцій до перетворення зовнішнього світу відповідно до внутрішнього, подолання страху смерті шляхом утвердження власної індивідуальності у світі. Проекція тісно пов'язана з процесами подолання власної слабкості, а також індивідуалізацією самовиявлення. В контексті проблеми художньо обдарованої особистості доречно виокремити *художній тип проекції* і розглядати його як механізм функціонування маскуліного аспекта, подолання труднощів вираження унікального внутрішнього світу шляхом вибору відповідних собі (споріднених душі) художніх засобів, досконалого оволодіння ними, а також їх індивідуалізації, органічного оновлення та розвитку. Багато висловлювань художників відображають саме аспект індивідуальної творчої волі та самоподолання.

Рис. 1.
Інтеграція фемінного та маскулінного змістовлень у структурі художньо обдарованої особистості

Механізм художньої проєкції вмикається через канал зростання внутрішнього напруження до болісного дискомфортного рівня, тобто як переживання «важкості недоброї» і втамування потреби звільнитися від неї. Функціонування фемінного та маскулінного аспектів у творчому циклі художньо обдарованої особистості відображено на **рис. 2**.

Психогенетичні пошукування дали змогу обґрунтувати п'ять типів функціонування художньо обдарованої особистості: наївно-цілісний, кризовий, канонічний, індивідуалізований, індивідуалізовано-всезагальний, які можуть виявлятися та переважати в одній особі у різні періоди її життя і творчості. Крім того, різні типи функціонування як тенденції спроможні домінувати на різних етапах творчого процесу. У становленні художньо обдарованої особистості нами виокремлені такі стадії: 1) дитяча цілісність, 2) соціокультурна адап-

тація; 3) особистісна та фахова індивідуалізація; 4) інтеграція.

Згідно з нашою концепцією, художньо обдарованій людині властива психоекзистенційна андрогінність, тобто поєднання маскулінності та фемінності метагендерного рівня, спосіб зв'язку і взаємодію яких забезпечують вище охарактеризовані механізми естетичної інтроєкції та художньої проєкції. Названа андрогінність виявляється в особистісних цінностях, настановленнях і рисах образотворчої діяльності людини. Ціннісна сфера та психологічний профіль художньо обдарованих осіб значно відхиляється від гендерно типових; першорядну вагомість для таких осіб, незалежно від статі, мають цінності екзистенційного рівня та метамотивація. На інтеграцію фемінних і маскулінних аспектів обдарованої особистості вказує її естетично-творче ставлення до світу, домінування мо-

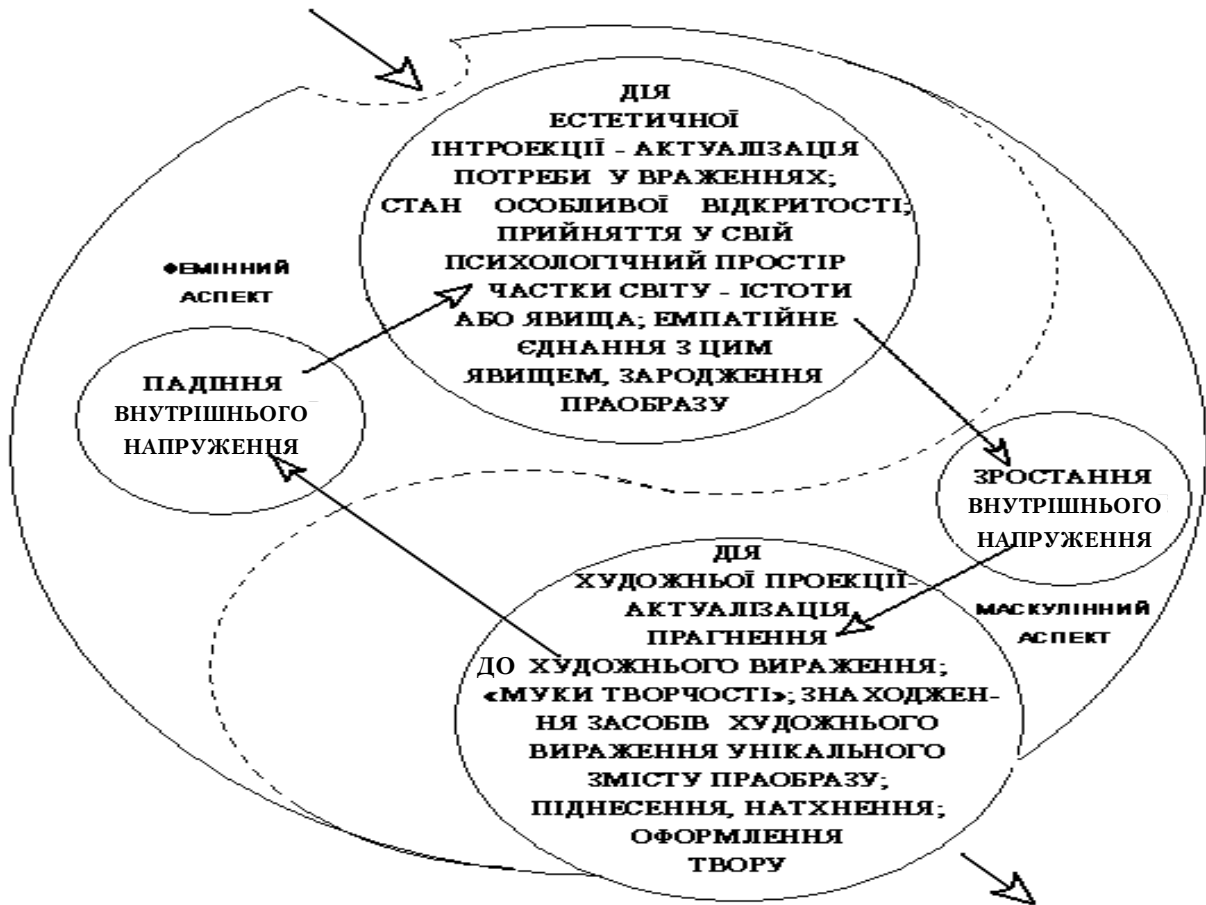

Рис. 2.

Метагендерні аспекти у творчому циклі художньо обдарованої особистості

тивації художньої діяльності як власного поклонання (у підсумку накладання особистісних і професійних мотивів), позасвідома і свідомі складові образотворчої активності, метафоризм візуального мислення.

У художньому процесі первинною є роль фемінності, завдяки якій здійснюється де-егоцентрація. А це означає, що має місце центрація на “не Я” та уможливується трансіндивідуальний досвід (трансегодосвід), у якому тимчасово втрачається усвідомлення “Я” як обмеженої структурованої цілісності: “Я” переживається тотожним із “не Я”. у цьому разі виникає психічне утворення, яке утримує невідому нову інформацію одночасно про “Я” і “не Я”, сутнісно є праобраз, котрий переживається як “щось у мені”, має власну логіку розвитку, зростання, критичні терміни виходу за межі “Я”. Психоекзистенційна маскулінність виявляється в мобілізації ресурсів для вираження цього праобразу назовні, наданні йому форми твору (об’єкта), тобто

переведенні в “не Я”. У такий спосіб знову відбувається взаємодія “Я” і “не Я”, але на цьому етапі перше займає активну перетворювальну позицію. Це уможливує породження-формування суб’єктом образотворчої діяльності художньо оригінального продукту як результату осягнення праобразів глибокого, необмежено символічного змісту і трансляції їх людям у непересічно індивідуальній художній формі.

Якщо на екзистенційному рівні художньо обдарована особистість, незалежно від статі, характеризується андрогінністю, то на соціальному існують гендерно специфічні чинники, які, будучи спричинені статевою приналежністю особи, по-різному впливають на процес її професійного становлення. Існують відмінності зовнішніх та внутрішніх бар’єрів чоловіків і жінок на шляху розвитку й зреалізування їх як обдарованих митців. Молодий невизнаний художник тієї чи тієї статі утверджується в соціумі у вразливій фемінній

ролі “потенційної матері майбутніх творів”. Для нього значущою є моральна та матеріальна підтримка з боку родини, друзів, учителів, меценатів, держави. Обраний ним шлях художника по-різному узгоджується із соціальними очікуваннями від жінки або чоловіка. Отож і розвиток обдарованості, особливості професійної самореалізації та соціального визнання творчості художньо обдарованої особистості залежать від гендерних чинників, зокрема, гендерних упереджень у фаховій сфері.

3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ХУДОЖНЬО ОБДАРОВАНИХ ОСІБ ТА ГЕНДЕРНИХ ЧИННИКІВ ЇХ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Окреслені теоретичні положення визначили зміст емпіричних припущень.

1. Художньо обдаровані жінки та чоловіки мають багато спільного у своїх психологічних характеристиках, зокрема, більш виражену, ніж у представників контрольних груп, орієнтованість на екзистенційні цінності та самоактуалізацію.

2. Хоча немає підстав вважати стать автора чинником художньої якості твору, існують гендерно зумовлені відмінності в умовах досягнення чоловіками та жінками соціального визнання їхньої творчості.

Багатоаспектний погляд на особистість не означає, що для її розуміння не може бути застосоване емпіричне дослідження з урахуванням її складності, багатосферності, поліоприявності. Зокрема, унікальність організації та функціонування художньо обдарованої особистості не заперечує існування загальних закономірностей, що характеризують її виявлення у різних сферах, відповідно – важливості як ідіографічних, так і номотетичних методів дослідження. Оскільки особистість, зокрема художньо обдарована, є багатовимірним явищем, то її розуміння можливе за умов діалогу різних традицій, звертання до їх потенціалу, до здобутків різних наукових шкіл, а також використання методів, адекватних для пізнання різних сторін, аспектів і проявів особистісного в людині.

В емпіричному дослідженні постало питання про критерій добору художньо обдарованих осіб до основної групи. Такий показник як, скажімо, навчання в художній школі або

художньому ВНЗ виявився незадовільним, оскільки учні та студенти демонстрували дуже різний художній рівень своїх образотворчих робіт – як навчальних, так і виконаних у процесі наших досліджень. У зв'язку з цим постає проблема критеріїв художньої обдарованості.

Критерії обдарованості, як відомо, пов'язані із етнокультурними, соціальними, історичними, генераційно-віковими та іншими чинниками. На тлі різного рівня і структури образотворчої діяльності населення, фахових традицій у кожній етнокультурній спільноті інакшими (відмінними) будуть уявлення про здібну дитину, обдарованого учня (студента), талановитого художника. Дослідники намагаються знайти більш універсальні критерії, які б дозволяли визначити високообдарованих людей незалежно від їхньої етнокультурної належності. При цьому як теоретики, так і самі митці, осмислюючи свій досвід, звертаються до поняття про оригінальність.

Згідно з естетичною теорією Т. Віану, мистецтво має подвійну структуру, поєднує у собі естетичну поверхню (“прекрасне – за висловом І. Канта – те, що всім подобається без міркувань”) із художньою глибиною; в мистецтві полонить здатність митця упокорювати свою безпосередню емоційну природу в процесі втілення глибоких смислів у світі прекрасних символів. Художня оригінальність, за Віану, на відміну від оригінальності в науці і техніці, визначається унікальністю (незамінністю) і необмежено символічним характером. Унікальність полягає у злитті сенсу художнього твору і форми його матеріального вираження: незначні зміни форми призводять до модифікації сенсу і цінності твору. Необмежений символізм означає, що твір, сформований із ліній, форм тощо, містить у собі смисл, який не можна охопити жодною системою понять. У психологічному аспекті оригінальність визначають як вищий рівень художнього вираження (порівняно із запозиченням і наслідуванням), за якого духовний зміст, органічний індивідуальності автора, знаходить непересічну форму втілення (В.А. Роменець). Ступінь взаємопроникнення індивідуальності та художнього твору дослідники пов'язують із глибиною психологічного прошарку, в якому зароджується задум. Оригінальний твір піднімається із глибини душі митця, виражає його автентичне переживання світу. Натомість наслідувальна робота – це результат застосування

чужих художніх прийомів, не узгоджених із власним світовідчуттям. Загалом при формуванні основної групи відносно художня оригінальність творів може бути зовнішнім критерієм обдарованості їх авторів.

Метою емпіричного дослідження було обґрунтування запропонованої нами концепції художньо обдарованої особистості, зокрема, потреба верифікації / фальсифікації висунутих гіпотез. Дослідження здійснювалось упродовж 1995–2010 років. Вивчалась художня діяльність кількох вікових груп учнів (середній і старший шкільний вік), студентів. Також як експерти та генератори імпліцитних концепцій про особистість митця у пошукуванні брали участь професійні художники і мистецтвознавці. Базою емпіричного дослідження були художня школа ім. Т.Г. Шевченка, школа мистецтв № 2, ЗОШ №52, НАОМА (Національна Академія образотворчого мистецтва та архітектури), НУТКМ ім. І. Карпенка-Карого, НТУУ “КПІ”. У підсумку вивчена художня продуктивність 510 осіб. Основну групу склали ті, хто не лише активно цікавився мистецтвом, але й на основі високих експертних оцінок художньої оригінальності робіт визнавалися образотворчо обдарованими, тоді як контрольну групу – відповідні за віком особи, котрі не виявляли художніх схильностей і здібностей, а також на підставі низьких експертних оцінок образотворчих робіт не могли бути зараховані до основної групи. Експертами були професійні художники та мистецтвознавці з досвідом відбору робіт на художні виставки. Вони виділяли такі аспекти художньої оригінальності – автентичність, глибина образів, індивідуальність змісту та форми, оригінальність засобів вираження. Судження про художню оригінальність ґрунтуються на естетичній оцінці, яка залежить від емоційно-інтуїтивних чинників, тісно пов’язаних з рівнем естетичного розвитку особи. Спроба уточнити термін “художня оригінальність” шляхом виокремлення раціональних критеріїв та застосування математичних методів призводить до виділення звуженого набору незвичних формальних ознак, які дають спрощене розуміння природи художньої творчості, ігнорують її ціннісний аспект.

Вибір методів емпіричного дослідження зумовив його мету і завдання. Відповідно до першого завдання (з’ясувати особистісні цінності художньо обдарованих осіб у контексті проблеми їх психологічної своєрідності порів-

няно з чоловіками та жінками контрольних груп) застосовувалися такі методи: бесіда, тестування, метод семантичного диференціалу, ранжування, метод парних порівнянь, проєктивні методи, спостереження, аналіз думок – рефлексій художників. Відповідно до другого завдання (вивчити зв’язок рівня художньої оригінальності образотворчих робіт із статтю автора) використовувалися такі методи: бесіда, метод творчих завдань, аналіз продуктів діяльності, метод експертної оцінки. Відповідно до третього завдання (проаналізувати перепони на шляху професійної самореалізації і соціального визнання творчості художньо обдарованих жінок та чоловіків) застосовувалися такі методи: бесіда, анкетування, метод експертної оцінки, експеримент, аналіз біографічних матеріалів та особистих рефлексій митців.

Дослідження художньої обдарованості старшокласників показало, що їх основна група (ОГ) порівняно з контрольною (КГ) має вищі показники “емоційного бачення”, тобто здатності визначати емоційний зміст візуальних символів; вони значно частіше, ніж їхні ровесники з КГ, виявляють естетично-творчий підхід при групуванні предметів, рідше – функціональний; в них наявні високі показники розвитку образотворчого мислення (виразність, нестереотипність, індивідуалізованість, метафоричність); вони частіше бачать сни, краще їх пам’ятають, у них значно частіше бувають емоційно насичені, драматичні і незвичайні сновидіння, що свідчить про високу продуктивність неусвідомлюваного образотворення. Крім того, художньо обдаровані старшокласники меншою мірою конформні та орієнтовані на гендерні стереотипи, більшою – чутливі, емпатійні та відкриті новому. Відмінності між юнаками ОГ та КГ виражені більше, ніж відмінності між дівчатами цих груп. Отож вищезазначені показники художньо обдарованих старшокласників більшою мірою ближчі до показників дівчат, ніж юнаків, за винятком індикаторів нонконформізму, які у художньо обдарованих осіб, навпаки, ближчі до кількісних даних юнаків, ніж дівчат.

У дослідженні художньо обдарованих студентів основну увагу було приділено з’ясуванню їх особистісних цінностей порівняно з контрольною групою. Особистісні вартості розглядалися як особливі смислові утворення, що мають свою специфіку та етапи становлення, у процесі якого набувають стійкості та від-

носної автономності стосовно початкових умов їх формування. До того ж вони змінюються за своїм змістом, мотиваційним статусом, роллю у житті людини. Відтак ціннісно-смісловий розвиток особистості передбачає як соціалізацію індивіда (залучення до існуючих у даній культурі цінностей), так і індивідуалізацію (критичне осмислення наявних вартостей, перехід від цінностей нав'язаних, наслідуваних, запозичених до індивідуалізованих, формування власної ієрархії цінностей) та універсалізацію (вихід за межі цінностей даної культури, наближення до загальнолюдських універсалій). Використовувалися шкала цінностей методики САМОАО (Е. Шостром), методика М. Рокича, розроблені нами методики “Альтернативний вибір” та “Моральнісні судження”.

Методика М. Рокича пропонувалася у стандартному варіанті, окрім однієї зміни – інструментальна цінність “чуйність” була подана як “доброта (чуйність)”, оскільки дуже значуща для нашої культури цінність доброти в опитувальнику не представлена. Методику “Альтернативний вибір” (попарні порівняння) розроблено для визначення відносної значущості цінностей (милосердя, творчість, незалежність, обов’язок, могутність, внутрішній спокій), ключових для низки світоглядних систем. Методика “Моральнісні судження” виявляє цінності і смисл, заради яких людина вважає виправданим порушення моральних норм, застосування аморальних засобів досягнення мети і т. ін. Оцінювався ступінь самостійності і гуманності моральнісних суджень.

Дані, отримані в емпіричному дослідженні, порівнювалися у чотирьох підгрупах: жінки та чоловіки ОГ, жінки та чоловіки КГ. Виявлено, що значущими спільними цінностями чоловіків і жінок основної та контрольної груп є термінальні – здоров’я, наявність добрих та вірних друзів, та інструментальна – відповідальність. Значні відмінності виявилися у вартостях чоловіків і жінок КГ. Для жінок, порівняно з чоловіками, більш значущі цінності любові, щасливого сімейного життя, чесності, доброти, охайності та терпимості; для чоловіків відносно більш вагомі цінності життєвої мудрості, свободи, матеріально забезпеченого життя, твердої волі, сміливості в обстоюванні своєї позиції. При альтернативному виборі чоловіки частіше обирають незалежність, а жінки – милосердя. В своїх моральнісних судженнях чоловіки, на відміну від

жінок, виявляють менше милосердя, їхня позиція частіше буває групоцентричною або соціоцентричною (за межами гуманного ставлення – порушники закону, вороги). Жінки у своїх судженнях більш схильні до універсального загальнолюдського милосердя, але частіше виявляють залежність від морально-релігійних авторитетів, нерішучість у питаннях, пов’язаних з порушенням моральних норм. У цінностях художньо обдарованих чоловіків і жінок основної групи набагато більше спільного, а відмінності виражені лише за двома позиціями (життєрадісність, вихованість). Для жінок основної групи більше, ніж для жінок контрольної, значать цінності творчості, свободи, краси природи і мистецтва, доброти, життєрадісності, високих життєвих запитів, і менше – вартості здоров’я, щасливого сімейного життя, охайності, чесності, терпимості, в них більше виражена орієнтація на буттєві цінності, при альтернативному виборі вони частіше обирають творчість, а в їх моральнісних судженнях частіше наявні самостійність, непідпорядкованість морально-релігійним авторитетам. Для чоловіків основної групи більше, ніж для чоловіків контрольної, значать цінності творчості, любові, краси природи і мистецтва, життєрадісності, доброти, високих життєвих запитів, і менше – цінності матеріально забезпеченого життя, здоров’я, розваг, вихованості і самоконтролю, в них більше виражена орієнтація на буттєві вартості, при попарному порівнянні (вибір із двох альтернатив) вони частіше обирають творчість і милосердя, а в їх моральнісних судженнях більше виявляється універсальна гуманність. Загалом у художньо обдарованих осіб, порівняно з контрольною групою, більше виражена значущість буттєвих цінностей; має місце більша спільність у ціннісних орієнтаціях чоловіків і жінок, зокрема, незалежно від статі, для них важливими є цінності творчості, кохання, свободи, милосердя.

Отже, проведене дослідження свідчить про відносно високий рівень ціннісного розвитку художньо обдарованих осіб, при цьому особистісні цінності обдарованих жінок порівняно з ровесницями більш індивідуалізовані, а цінності обдарованих чоловіків – більш універсалізовані.

Особистісні цінності тісно пов’язані із власними людині психологічними якостями та настановленнями щодо їх бажаності. У зв’язку з цим тестування обстежуваних здійснювалося

з допомогою стандартизованих методик (тести Р.Б. Кеттела, Е. Шострома – модифікація Н.Ф. Каліної, Б. Басса, А. Меграбяна, Б. Алтмейера, Дж. Роттера, М.С. Ліндауера), що давало змогу формувати імпліцитне уявлення про художньо обдаровану особистість (відкритість новому, настановлення на самоактуалізацію, чутливість тощо) та проводити бесіди з ними стосовно отриманих даних. Виявлено, що художньо обдаровані особистості порівняно з ровесниками мають вищі показники розвитку буттєвих цінностей, естетичної чутливості, емпатійних тенденцій, спонтанності, відкритості новому, спрямованості на справу. Дослідження показало, що відмінності у сформованості особистісних якостей (або настановлень на їх бажаність) між художньо обдарованими чоловіками та жінками менші, ніж у різностатевих контрольних групах: статистично значущі відмінності середніх показників чоловіків та жінок основної групи спостерігаються за трьома позиціями (14,4%) із 21 (показники ворожості, чутливості, зокрема естетичної), а у чоловіків та жінок контрольної – за десятьма позиціями (47,6%) із 21 (показники часової компетентності, емпатійних тенденцій, чутливості, зокрема естетичної, спрямованості на “Я” та спілкування, автономності, нонконформізму, автосимпатії, ворожості).

Вираженість особистісних якостей (настановлень) у художньо обдарованих студентів, незалежно від статі, за деякими показниками (емпатійності, чутливості) ближчі до усереднених показників жінок, а за іншими (автономності, нонконформізму) – до сталих показників чоловіків. Усіх художньо обдарованих об’єднує низка характеристик, пов’язаних з естетично-творчими цінностями (естетична чутливість, креативність, розвинута уява, відкритість новому тощо). Виявлено, що пріоритетність цінності “творчість” (відповідно її рангу за даними методики Рокича) корелює з високими показниками емпатійних тенденцій ($r = 0,52$ при $p < 0,01$), естетичної чутливості ($r = 0,41$ при $p < 0,05$), буттєвих цінностей ($r = 0,51$ при $p < 0,01$), креативних настановлень ($r = 0,38$ при $p < 0,05$), спонтанності ($r = 0,39$ при $p < 0,05$), відкритості новому ($r = 0,53$ при $p < 0,01$), спрямованості на справу ($r = 0,37$ при $p < 0,05$). Отож, обдарована юнь зорієнтована на цінність творчості, що підтверджує її відкритість новому, спонтанність, чутливість, емпатійність, спря-

мованість на значущу справу, наявність естетичних і креативних настановлень.

За даними проективної методики (модифікація тесту “Неіснуюча тварина”) для художньо обдарованих молодих людей, незалежно від статі, актуальні такі проблеми: власної інакшості – “інопланетянства”, самотності, стосунків з соціальним оточенням, екології, забруднення планети, добра і зла, творчості і краси. Крім того, жінки чутливі до проблематики байдужості соціального оточення, неуважності в особистих стосунках, внутрішнього зла (руйнівні потяги, завдання болю). Для них характерні фантазії про порозуміння та спільну творчість. Чоловіки більш чутливі до сприйняття ворожості, агресивності соціального довкілля, любовних травм, насильства, смерті. Для них характерні мрії про перемогу, про кохання, а також фантазії про статево незалежну істоту, здатну до автономного дітонородження.

Художньо обдаровані студенти порівняно з ровесниками мають більш індивідуалізовані гендерні настановлення. У трактуванні свого “Я” обдарованими чоловіками, як і жінками обох груп, виявляється тенденція до андрогінності, а у витлумаченні “Я” чоловіками контрольної групи більше наявна тенденція до маскулітності. Встановлено чотири тенденції в моделюванні студентами жіночих/чоловічих ролей і взаємин між статями: стереотипності, абстрактності, недиференційованості, індивідуалізованості; при цьому у чоловіків спостерігається тенденція до абстрактності, яка нехарактерна для жінок; у жінок частіше порівняно із представниками сильної статі виявляється тенденція до стереотипності; у художньо обдарованих осіб на протигагу від представників контрольної групи, незалежно від статі, більш вираженою є тенденція до індивідуалізованості, менше – до стереотипності.

Гендерні стереотипи меншою мірою визначають настановлення художньо обдарованих студентів, взаємини між статями трактуються ними більш індивідуалізовано, причому в тісному зв’язку з буттєвими цінностями (розвитку, самовдосконалення, творчості, краси), частіше заперечуються приземлені стосунки між чоловіком та жінкою. Воднораз для них значущі творчі мотиви, зокрема прагнення долучатися та опрацьовувати яскраві враження повсякдення, пізнавати себе та інших, виражати свої почуття, думки, творити “дзеркало” для людей, пробуджувати почуття краси. Це

означає, що властива художньо обдарованим студентам цінність творчості зі значною ймовірністю є реально діючим мотивом (а не просто неефективною та нестійкою ціннісною орієнтацією наслідувального генезу), перебуває у тісному зв'язку з особистісними якостями, свідомими намірами та несвідомими настановленнями, тобто творчість у даному випадку має виразний статус особистісної цінності.

За матеріалами бесід з художниками (вони стосувались жіночого і чоловічого начал митця, психологічної своєрідності художника, відмінностей митця-жінки від митця-чоловіка, труднощів суміщення гендерних та професійних ролей) нами *концептуально узагальнені імпліцитні уявлення про художньо обдаровану особистість*.

Своєрідність художньо обдарованої особистості, незалежно від статі, виявляється у внутрішній свободі, непідпорядкованості соціальним рамкам, стереотипам, звичному для більшості способу світобачення; у здатності перебувати в "іншому світі"; в домінуванні творчої мотивації, проникливості, інтуїції; у чутливості та чуттєвості; у спроможності розуміти іншу творчу людину, незалежно від статі. Стосовно відмінностей між художньо обдарованими жінками та чоловіками респонденти висловлювали різні думки, зокрема такі: відмінності існують лише на індивідуальному рівні, тому що творча особистість перебуває понад матрицями жіночого/чоловічого; жінка-художник часто виявляється сильнішою (за характером, духом) за чоловіка; жінка частіше страждає від несприятливих для творчої самореалізації обставин (дефіциту часу, перевантаженості родинними обов'язками), і ці чинники, якщо не руйнують її як творчу особистість, "то роблять сильнішою".

Результати проведених досліджень серед старшокласників та студентів не суперечать вище окресленим думкам художників (передусім у тому, що обдаровані особи, незалежно від статі, мають багато спільного у ціннісно-смысловій сфері та психологічних характеристиках, що відрізняє їх від більшості "нехудожників"). Дані вивчення цієї сфери та особистісних якостей студентів узгоджуються із першою гіпотезою вихідної концепції: художньо обдаровані жінки та чоловіки мають багато спільного у своїх психологічних характеристиках, зокрема, більш виражену, ніж у представників контрольних груп, орієнто-

ваність на екзистенційні цінності та самоактуалізацію. У зв'язку з цим здійснено порівняльний аналіз рівня художньої оригінальності образотворчих робіт у різних статевих вікових групах, у сфері та поза сферою спеціальної художньої освіти, охарактеризовано перепони на шляху фахової самореалізації чоловіків і жінок, визначено гендерні чинники оцінки художнього твору, сформульовано принципи психологічної підтримки художньо обдарованих індивідуальностей.

З метою перевірки другої гіпотези нами був вивчений зв'язок рівня художньої оригінальності образотворчих робіт із статтю автора та проаналізовані зовнішні і внутрішні перепони на шляху професійної самореалізації художньо обдарованих жінок і чоловіків та досягнення ними соціального визнання їхньої творчості. При цьому середня художня оригінальність робіт визначалась на основі експертних оцінок (за п'ятибальною системою) у таких групах: учні 10–11 років, 14–15 років, студенти – як зі сфери художньої освіти (художня школа, художній ВНЗ), так і поза цією сферою (оцінку отримали роботи 456 осіб). Порівняння показників художньої оригінальності у вікових групах (*табл. 1*) свідчить про: 1) незначні відмінності середніх показників художньої оригінальності в різних вікових групах поза сферою художньої освіти – 10-11 років (середні показники художньої оригінальності: дівчаток – 2,2 та хлопчиків – 1,9), 14-15 років (відповідно – 2,4 та 2,0), студенти (2,4 та 2,2); 2) те, що у сфері художньої освіти зростання показників у жіночих (дівочих) групах спостерігається від середнього до старшого шкільного віку, а далі показники стабілізуються, в чоловічих групах спостерігається значне зростання показників від середнього шкільного до студентського віку; 3) те, що поза сферою художньої освіти в усіх вікових групах показники в жіночих групах дещо вищі, ніж у чоловічих; 4) те, що у сфері художньої освіти в середньому шкільному віці показники дівчат вищі, ніж хлопців (2,9 та 2,5), у старшому – приблизно однакові (3,3 та 3,2), у студентському – показники чоловіків вищі, аніж жінок (3,4 та 3,8).

Також середні показники художньої оригінальності визначені у жінок і чоловіків у трьох студентських групах різної фахової спрямованості навчання – технічної, акторської, образотворчої. Їх порівняння показало, що найнижчими вони є у студентів з технічного

Таблиця 1

Середні показники художньої оригінальності у різних статево-вікових групах у сфері та поза сферою художньої освіти

Статево-вікові групи		Середні показники художньої оригінальності	
		у сфері художньої освіти (кількість осіб)	поза сферою художньої освіти (кількість осіб)
Вік	Стать		
10-11 років	Жіноча	2,9 (46)	2,2 (38)
	Чоловіча	2,5 (30)	1,9 (38)
14-15 років	Жіноча	3,3 (44)	2,4 (36)
	Чоловіча	3,2 (32)	2,0 (40)
18-25 років	Жіноча	3,4 (40)	2,4 (35)
	Чоловіча	3,8 (36)	2,2 (41)

ВНЗ (2,4 та 2,2), більш високими – у майбутніх акторів (3,0 та 2,8), найвищими – у студентів з художнього ВНЗ (3,4 та 3,8), а також те, що поза сферою художньої освіти показники жінок трохи вищі, ніж у чоловіків. Останній емпіричний факт можна пояснити тим, що більша кількість дівчат і жінок порівняно з юнаками і чоловіками виявляють естетичні інтереси та здібності до образотворчої діяльності. Те, що у сфері художньої освіти за показниками художньої оригінальності у шкільному віці переважають дівчата, а у студентському – юнаки (чоловіки) може мати такі пояснення: 1) якщо у школі дівчата дещо випереджують хлопців у психофізіологічному розвитку, то в подальшому ця відмінність нівелюється, і для студентів таке відставання чоловіків від розвитку жінок нехарактерне; нерівномірність психофізіологічного дозрівання відображається і на загальному розвитку і певною мірою на показниках образотворчої діяльності; 2) імовірно серед жінок порівняно з чоловіками більше “посередніх”, а серед чоловіків – “малоздібних” та “високоздібних”, а в дорослому віці (починаючи із студентського) високоздібні чоловіки згуртовуються у професійній сфері; 3) чоловіки мають більш виражену стосовно жінок мотивацію професійного зростання.

З метою подальшої перевірки другої гіпотези нами здійснено анкетування і проведені бесіди з професійними художниками та мистецтвознавцями про їх бачення внутрішніх і зовнішніх бар’єрів на шляху самореалізації художника, зокрема, гендерно специфічних. Більшість опитаних вважає, що за інших рівних умов визнання легше досягається чоловіком, ніж жінкою, оскільки, крім однако-

вих з чоловіками зовнішніх перепон самореалізації (фінансові проблеми, конкуренція), для жінок на перший план виходять дефіцит часу у зв’язку з виконанням родинних обов’язків, а також сексизм і дискримінація у професійному світі. В мистецькій пресі більше уваги приділяється митцям-чоловікам, ніж жінкам; підхід до оцінки та інтерпретації їхніх творів більш індивідуалізований. Нині є підстави сподіватися, що ця тенденція змінюється в бік більшої гендерної рівності. Як зовнішні бар’єри для жінок також постають завантаженість побутом, фінансова залежність, сімейне неблагополуччя. Значні зовнішні перепони самореалізації жінок зумовлюють те, що вони частіше, ніж чоловіки, недооцінюють і не розвивають свої здібності, залишаються у становищі аматорів або “обдарованих неуспішниць”. Внутрішніми психологічними бар’єрами на шляху професійної самореалізації жінки першочергово є невпевненість у собі, слабкість волі, залежність від соціального докільля та авторитетів, недостатність мотивації професійного заробітку і самоствердження, для чоловіка – неадекватна оцінка (занижена чи завищена), деформації світогляду, недостатність мотивації самопізнання (відповідно – самокорекції), конфлікти із найближчим соціумом.

Нами також вивчена залежність оцінки картини від (1) статі експертів, (2) заявленої експериментатором статі автора картини, (3) гендерно типових особливостей самої картини, тобто візуальних ознак жіночого чи чоловічого авторства. Експертами виступили студенти НАОМА (152 особи), які працювали поетапно у складі різних груп. На I етапі частину експертів просили визначити ймовірну стать

авторів двох картин. Виявилось, що одна картина переважно сприймалась як чоловіча (80% експертів вважали більш імовірним чоловіче авторство), друга картина сприймалась щодо статі автора по-різному, проте 60% експертів схилилось на користь жіночого авторства. Надалі умовно означимо ці картини як “маскулінна” і “фемінна”. На II етапі експертам (у ролі яких були студенти, які вперше бачили ці картини) треба було їх оцінити – поставити оцінку художньої оригінальності за п’ятибальною системою. Експертів було поділено на кілька груп. Одній з них експериментатор говорив, що автор “маскулінної” картини – Леся Скрипник, а “фемінної” – Олег Руденко, а пізніше інша група експертів інформувалась стосовно авторства навпаки: “маскулінної” – Олеся Скрипник, а “фемінної” – Ольга Руденко. Обробка даних полягала у визначенні середніх оцінок художньої оригінальності обох картин разом, а також кожної картини окремо за різних умов, зокрема у випадках: а) їх оцінки чоловіками-експертами; б) їх оцінки жінками-експертами; в) коли експериментатор приписував їм чоловіче авторство (Олеся, Олег), або г) коли він приписував їм жіноче авторство (Леся, Ольга).

Порівняльний аналіз цих оцінок виявив такі тенденції. Експерти-жінки схильні в цілому давати вищу оцінку, ніж експерти-чоловіки (середня оцінка картин жінками – 3,85, а чоловіками – 3,64). Якщо заявлено, що автор – чоловік, то ймовірно є більш висока оцінка картини. Середня оцінка двох картин при заявленому чоловічому авторстві – 3,82, при жіночому – 3,67: а) якщо експерти – чоловіки, то 3,7 і 3,58; б) якщо експерти – жінки, то 3,95 і 3,75, тобто у жінок-експертів ця тенденція (завищення оцінки у випадку чоловічого авторства) виражена більше, ніж у чоловіків. Особливо значні відмінності в оцінюванні встановлені залежно від чоловічого/жіночого авторства, які спостерігаються тоді, коли картина сприймається як “чоловіча” (асоціюється з чоловічим світобаченням); натомість у випадку жіночого авторства вона оцінюється значно нижче, ніж стосовно чоловічого, причому і експертами-жінками, й особливо експертами-чоловіками. Якщо картина сприймається як чоловіча (“маскулінна”), а автор виявляється жінкою (заявляється експериментатором – Леся Скрипник) то картина оцінюється значно нижче, ніж у випадку чоловічого авторства (Олеся Скрипник). Одна й та сама картина

(“маскулінна”) при авторстві Олеся отримує середню оцінку 4,1 бали, при заявленому авторстві Лесі – 3,5 балів; при цьому: а) якщо експерти – жінки, то 4,0 і 3,6; б) якщо експерти – чоловіки, то 4,2 і 3,4; в обох випадках відмінності є статистично значущими за критерієм Ст’юдента ($t=3,1$ при $p < 0,01$ та $t=3,5$ при $p < 0,01$). Іншими словами, тенденція до заниження оцінки у випадку гендерної невідповідності (“маскулінна” картина в автора-жінки) більш виражена у чоловіків, ніж жінок. Якщо картина сприймається більш як жіноча (“фемінна”), а автор-чоловік (експериментатор заявляє авторство Олега Руденка), то вона оцінюється нижче, ніж якщо автор-жінка (заявлений автор – Ольга Руденко). “Фемінна” картина при авторстві Олега отримує середню оцінку – 3,55, при авторстві Ольги – 3,82. При цьому: а) тенденція до заниження оцінки у випадках гендерної невідповідності – “фемінна” картина у автора-чоловіка – сильно виражена у чоловіків-експертів (Олег отримав у чоловіків середню оцінку 3,2, а Ольга – 3,75); б) не виражена у жінок-експертів (Ольга і Олег отримали в них однакові оцінки 3,9). “Маскулінна” картина однаково оцінюється експертами чоловіками і жінками (3,8), а “фемінна” більш високо оцінюється експертами жінками (оцінка чоловіків – 3,48, оцінка жінок – 3,9). Водночас: а) експерти-чоловіки значно вище оцінюють “маскулінну” картину, ніж “фемінну” (3,8 і 3,48); б) експерти-жінки трохи вище оцінюють “фемінну” картину, ніж “маскулінну” (3,9 і 3,8); в) у цілому середня оцінка “маскулінної” картини виявилась дещо вищою, ніж “фемінної” (3,8 і 3,69). Отримані кількісні дані подані в **табл. 2**.

Отримані дані дають підстави для міркувань про ймовірність того, що творчість художника-початківця буде оцінюватись по-різному, а саме: 1) творчість чоловіка – автора “маскулінних” картин, буде відносно високо оцінена експертами; 2) творчість чоловіка – автора “фемінних” картин, оцінюватиметься низько чоловіками і високо – жінками; 3) творчість жінки – автора “фемінних” картин, буде хоч і не так високо, як у випадку (1), але більш-менш прихильно оцінена експертами (жінками і чоловіками); 4) творчість жінки – автора “маскулінних” картин, оцінюватиметься низько обома гендерними групами експертів.

Результати досліджень також узгоджуються із другою гіпотезою, і хоча немає підстав

Таблиця 2

Гендерні чинники оцінки художнього твору

№ п/п	Чинники та їх комбінації	Оцінка
1	Картина «фемінна», тобто сприймається більшістю експертів як написана жінкою	3,69
2	Картина «маскулінна», тобто сприймається більшістю експертів як написана чоловіком	3,8
3	Експерти – жінки	3,85
4	Експерти – чоловіки	3,64
5	Експертів інформують, що автор картин – жінка	3,67
6	Експертів інформують, що автор картин – чоловік	3,82
7	Експерти-жінки оцінюють «фемінну» картину	3,9
8	Експерти-чоловіки оцінюють «фемінну» картину	3,48
9	Експерти-жінки оцінюють «маскулінну» картину	3,8
10	Експерти-чоловіки оцінюють «маскулінну» картину	3,8
11	Експертів-жінок інформують, що автор «маскулінної» картини – жінка	3,6
12	Експертів-жінок інформують, що автор «маскулінної» картини – чоловік	4,0
13	Експертів-чоловіків інформують, що автор «маскулінної» картини – жінка	3,4
14	Експертів-чоловіків інформують, що автор «маскулінної» картини – чоловік	4,2
15	Експертів-жінок інформують, що автор «фемінної» картини – жінка	3,9
16	Експертів-жінок інформують, що автор «фемінної» картини – чоловік	3,9
17	Експертів-чоловіків інформують, що автор «фемінної» картини – жінка	3,75
18	Експертів-чоловіків інформують, що автор «фемінної» картини – чоловік	3,2
19	Експертів-жінок інформують, що автор картин – жінка	3,75
20	Експертів-жінок інформують, що автор картин – чоловік	3,95
21	Експертів-чоловіків інформують, що автор картин – жінка	3,58
22	Експертів-чоловіків інформують, що автор картин – чоловік	3,7

вважати стать автора чинником художньої якості твору, все ж існують гендерно зумовлені відмінності в умовах досягнення чоловіками та жінками соціального визнання їхньої творчості.

ВИСНОВКИ

1. Згідно із вихідними засадами дослідження, художньо обдаровану особистість трактовано як надскладну цілісну відкриту систему, спрямовану на розвиток та інтеграцію

своїх можливостей, на досягнення відповідного цим можливостям індивідуально-унікального покликання, здатну до екзистенціювання (як вертикального виміру активності) та до взаємодії із світом неповторно-індивідуальним чином. Становлення такої особистості – процес якісних змін (зростання диференційованості та інтегрованості внутрішнього світу, формування естетично-творчої позиції, посилення здатності до самоздійснення, творчого вияву внутрішнього потенціалу, утвердження буттєвих цінностей), вектором якого є досягнення

нею акме. Рівень її акмеологічної зрілості визначається глибиною її переживань та сенсів, повнотою та неповторно-індивідуальним характером їх виявлення у безмежжі художніх форм, у процесі оригінального культуротворення, яке неможливе поза глибоким екзистенційним переживанням сутнісних людських проблем.

2. Історико-психологічний аналіз засвідчив універсальний характер проблеми художньо обдарованої особистості та дозволив виокремити послідовність і логіку її пізнання. Значний інтерес в історії вивчення цієї проблеми викликали особливі стани митця, процес його діяльності, незвичайні якості та особливі здібності; в подальшому має місце зростання інтересу до особистості, її внутрішньої структури, механізмів функціонування, що забезпечують художню продуктивність творчої натури. Хоча проблема жіночого/чоловічого у психолого-естетичному контексті (зокрема, питання про роль цих аспектів у творчому художньому процесі) привертала увагу філософів і теоретиків мистецтва, все ж вона не отримала достатньої розробки у психологічній науці. Для аналізу статі на духовно-екзистенційному рівні вважаємо доцільним введення додаткового терміна – “*метагендер*”. Розглядаючи психологічні конструкти фемінності та маскулінності, виокремлюємо три їх виміри чи три рівні детермінації відповідно до розуміння людини як цілісної біосоціодуховної істоти – вищий, духовний рівень, що значною мірою зорганізовує інші рівні та спирається на них як на свої ресурси. Отже, мовиться про такі виміри фемінності та маскулінності: *психобіологічний* (статевий або субгендерний), що зумовлює характеристики, найбільш тісно пов’язані із дітонародженням, біологічним відтворенням роду; *психосоціальний* (гендерний), що спричиняє характеристики, пов’язані із системою гендерних ролей, котрі значимі для соціальної адаптації особи, узгодженого функціонування та відтворення соціальної спільноти; *психоекзистенційний* (метагендерний), що задає характеристики, значущі для потреб розвитку й творчості (метапотреб).

Фемінні та маскулінні характеристики першого й другого рівнів пов’язані із дефіцієнтними цінностями, адаптаційною мотивацією і є доцільними з позиції продовження роду, збереження генотипу, існування (виживання) певного типу соціуму, збереження його внутрішньої структури – традиційних взаємин. Аналогічні характеристики третього рівня від-

ображають прагнення людини до буттєвих (екзистенційних) цінностей, ґрунтуються на параметричному матеріалі двох перших рівнів, але виходять за їхні межі й можуть домінувати. Їх слушно розглядати також як “квасисуб’єкти”, котрі вступають у діалог, як “голоси” всередині особистості. Метагендерний рівень найяскравіше виявляється у психології художньо обдарованих осіб.

3. Метагендерна (психоекзистенційна) андрогінність художньо обдарованої особи виявляється у її ціннісних орієнтаціях, настановленнях і характеристиках образотворчої діяльності. Ціннісна сфера та психологічний профіль такої особи суттєво відхиляється від гендерно типових; значну вагомість для неї мають цінності екзистенційного рівня та метамотивація. Хоча на духовно-екзистенційному рівні художньо обдарована особистість, незалежно від статі, вирізняється андрогінністю, проте на соціальному існують гендерно специфічні чинники, які по-різному впливають на процес професійного становлення жінок та чоловіків і на соціальне визнання їхньої творчості.

4. Визначено особистісні цінності художньо обдарованих осіб порівняно з чоловіками та жінками контрольних груп. Для художньо обдарованих, незалежно від статі, високу значущість мають буттєві цінності, зокрема творчості, краси, в них переважають спрямованість на справу, індивідуалізовані гендерні моделі. Значущість екзистенційних цінностей виражена більше, ніж у чоловіків та жінок контрольних груп. Їх особистісні якості, попри стать, за деякими показниками (емпатійності, чутливості) ближчі до типових показників жінок, а за іншими (автономності) – до усереднених показників чоловіків. Міжстатеві відмінності ціннісної сфери у групі художньо обдарованих осіб значно менші, ніж у контрольній групі.

5. Простежено неоднозначні зв’язки рівня художньої оригінальності образотворчих робіт із статтю. Поза професійною художньою сферою дівчата і жінки виявляють вищі середні показники художньої оригінальності, ніж хлопці і чоловіки. У сфері художньої освіти 9–10-літні дівчатка демонструють вищі середні показники оригінальності, ніж хлопчики; 14–15-літні дівчата – приблизно однакові показники з юнаками; студенти-чоловіки – вищі показники, ніж жінки. Оскільки відмінності не досягають рівня статистичної значущості (внаслідок широкого діапазону індивідуальних відмінностей), то отримані дані, хоча і відоб-

ражають існуючі тенденції щодо досліджуваного зв'язку, все ж не дають підстав вважати статтю автора чинником художньої оригінальності виконаного ним твору.

6. Проаналізовано зовнішні та внутрішні перепони на шляху професійної самореалізації художньо обдарованих жінок і чоловіків. Важливим моментом самореалізації художника є досягнення ним професійного визнання. За однакових умов останнє легше досягається чоловіком, ніж жінкою, оскільки, крім спільних з чоловіками зовнішніх перепон самореалізації (фінансові проблеми, конкуренція), для жінок на перший план виступає дефіцит часу в зв'язку з виконанням родинних обов'язків, а також вияви сексизму та дискримінації у професійному світі. Зокрема, оцінка експертами художньої оригінальності картини (репродукції) вища, якщо повідомляється, що автором є чоловік, і нижча, якщо – жінка (за винятком випадків, коли картина має типово фемінні ознаки і сприймається як “жіноча”). Внутрішніми психологічними бар'єрами на шляху самореалізації для жінки першочергово є невпевненість у собі, залежність від соціального довілля та авторитетів, недостатність мотивації професійного самоствердження; для чоловіка – неадекватна самооцінка, конфліктність, недостатність мотивації самопізнання (відповідно – самокорекції). Внутрішні та значні зовнішні перепони самореалізації жінок зумовлюють життєву ситуацію, за якої вони частіше, ніж чоловіки, недооцінюють і не розвивають свої здібності, залишаються у становищі аматорів або “обдарованих неуспішниць”.

1. Альманах “ЛітАкцент”. – К.: Темпора, 2010. – 604 с.
2. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. – М.: Прогресс, 1974. – 393 с.
3. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства. – М.: Прометей, 1994. – 352 с.
4. Банфи А. Философия искусства. – М.: Искусство, 1989. – 383 с.
5. Барт Р. Від твору до тексту // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996.
6. Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А. Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
7. Бондаревська І.А. Гендер як категорія теоретичного аналізу / І.А. Бондаревська // Гендерні студії: освітні перспективи. – К.: Фоліант, 2003. – С. 36–65.
8. Булгаков С. Свет невечерний / С. Булгаков // Русский эрос или философия любви в России. – М.: Прогресс, 1991. – С. 307–315.
9. Виану Т. Исследования по эстетике / Т. Виану. – Бухарест: Изд-во “Универс”, 1972. – 238 с.

10. Выготский Л.С. Анализ эстетической реакции: Трагедия о Гамлете, принце Датском У. Шекспира; Психология искусства: Собр. трудов / В.В. Иванов, И.В. Петрова (науч. ред.); В.В. Иванов (коммент.). – М.: Лабиринт, 2001. – 479 с.

11. Гайдеггер М. Навіщо поети? Гельдерлін і сутність поезії // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 449–501.

12. Громов Е.С. Природа художественного творчества / Е.С. Громов. – М.: Просвещение, 1986. – 239 с.

13. Дельоз Ж., Гваттари Ф. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп. – К.: Сінто, 1996. – 384 с.

14. Діалог як психологічний механізм розвитку особистості // Діалогічність як форма існування і розвитку особистості / за ред. Г.О. Балла, М.В. Папучі. – Ніжин: В-во “Міланік”, 2007. – 343 с.

15. Кант И. Критика способности суждения. – М.: Искусство, 1994. – 367 с.

16. Кляйн М. Развитие в психоанализе / С. Айзекс, М. Кляйн, Дж. Райвери, П. Хайманн / пер. с англ. Д.В. Полтавец. – М.: Изд-во “Академический проект”, 2001. – 512 с. – (Психология детства).

17. Леонтьев А.Н. О психологической функции искусства (гипотеза) / А.Н. Леонтьев // Художественное творчество и психология / под ред. А.Я. Зиса, М.Г. Ярошевского. – М.: Наука, 1991. – С. 184–187.

18. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. Параллель между великими людьми и помешанными. – К.: Україна, 1995. – 276 с.

19. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу [пер. с англ. А.М. Татлыбаевой]. – СПб.: Евразия, 2001. – 478 с.

20. Мастера искусства об искусстве. – Т. 5–1. – М.: Искусство, 1969. – 448 с.

21. Мастера искусства об искусстве. – Т. 5–2. – М.: Искусство, 1969. – 541 с.

22. Мелик-Пашаев А.А. Быть “над самим собой” // Мир психологии. – 2001. – №2. – С. 102–104.

23. Мелик-Пашаев А.А. Мир художника. – М.: Прогресс-традиция, 2000. – 271 с.

24. Мир философии. – Ч.2. Человек. Общество. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 624 с.

25. Нойман Э. Творческий человек и трансформация // Юнг К.Г., Нойман Э. Психоанализ и искусство. – М.: REFL-book; К.: Ваклер, 1996. – С. 206–249.

26. Роменец В.А. Аналіз творчого процесу / В.А. Роменец // Філософська думка. – 1972. – № 1. – С. 51–60.

27. Судзуки Д.Т. Мистицизм: христианский и буддистский. – К.: София, – 1996. – 288 с.

28. Флоренский П.А. Обратная перспектива // Флоренский П.А. Сочинения в 4-х томах. – Т.3 (1). – М.: Мысль, 1999. – С. 46–103.

29. Франк С.Л. Сочинения. – М.: Правда, 1990. – 607 с.

30. Франко І. Краса і секрети творчості. – К.: Мистецтво, 1980. – 500 с.

31. Фрейд З. Художник и фантазирование. – М.: Республика, 1995. – 264 с.

32. Хайдеггер М. Бытие и время. – М.: Ad Marginem, 1997. – 451 с.

33. Художественный тип человека: комплексные ис-

следования (В.П. Морозов, А.С. Соколов. – ред). – М.: Изд. Москов. госуд. консерватории, 1994. – 234 с.

34. Шкловский В.Б. Избранное: в 2-х т. – М.: Художественная литература. – Т.2. – 1983. – 640 с.

35. Шопенгауер А. Сочинения. – Т.1 Критика кантовской философии. – М.: Наука, 1993. – 672 с.

36. Юнг К.Г. Психологія і поезія// Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. (за ред. М. Зубрицької). – Львів: Літопис, 1996. – С. 502–549.

37. Ясперс К. Общая психопатология [пер. Л.О. Акопян]. – М.: Практика, 1997. – 1053 с.

АНОТАЦІЯ

Завгородня Олена Василівна.

Гендерні аспекти психології художньо обдарованої особистості.

Здійснено теоретичне обґрунтування проблеми гендерних аспектів психології художньо обдарованих осіб. Подано результати вивчення особистісних цінностей художньо обдарованих жінок та чоловіків; здійснено порівняльний аналіз рівнів художньої оригінальності образотворчих робіт у жіночих і чоловічих групах; охарактеризовано гендерні чинники експертної оцінки образотворчої роботи.

Ключові слова: особистість, стать, гендер, метагендер, художньо обдарована особистість, фемінність, маскуліність, психоекзистенційна андрогінність, естетичне переживання, ціннісні орієнтації, художня оригінальність, експертна оцінка.

АННОТАЦИЯ

Завгородняя Елена Васильевна.

Гендерные аспекты психологии художественно одаренной личности.

Осуществлено теоретическое обоснование проблемы гендерных аспектов психологии художественно одаренных лиц. Поданы результаты изучения личностных ценностей художественно одаренных женщин и мужчин; осуществлен сравнительный анализ уровней художественной оригинальности изобразительных работ в женских и мужских группах; охарактеризованы гендерные факторы экспертной оценки изобразительной работы.

Ключевые слова: личность, пол, гендер, метагендер, художественно одаренная личность, феминность, маскулинность, психоекзистенционная андрогинность, эстетическое переживание, ценностные ориентации, художественная оригинальность, экспертная оценка.

ANNOTATION

Zavhorodnia Olena.

Gender Aspects of Psychology of Artistically Gifted Personality.

The article is devoted to the problem of gender and metagender aspects of psychology of the person gifted in arts. Femininity and masculinity within art and aesthetic context are considered. The expediency of introduction of

the term «metagender» is proved. The model of creative functioning of the person gifted in arts is created.

Empirical studying of gender aspects of psychology of the person gifted in arts is carried out. Values orientations of persons gifted in arts are presented. The research has shown the high importance of existential values (in particular, creativity, beauty) for persons gifted in arts, compared with men and women of control groups. Indicators of personal qualities of persons gifted in arts, irrespective of being female or male, on some scales (empathy, sensitivity) are closer to typical indicators of women, and on other (autonomies) are closer to typical indicators of men. Intersexual distinctions of values in group of persons gifted in arts are less than in the control group.

Distinctions of art originality of graphic works in female and male groups are investigated. Ambiguous dependence of art originality level of graphic work on the author's sex are studied and analyzed. In art education sphere ten years' girls show higher indexes of originality, than ten years' boys; 15 years' girls – approximately identical indexes with coevals-young men; students-men – higher indexes than students-women. Out of art education sphere girls and women show higher average indexes of art originality than boys and men. Distinctions do not reach the statistical importance level. Although the obtained data display tendencies concerning investigated dependence, this data do not give the bases to consider the author's sex to be a factor of art originality of graphic work.

External and internal barriers on a way of professional self-realization of women and men gifted in arts are analyzed. An important point of self-realization of the artist is achievement of professional success. Under identical conditions the success is easier reached by a man, than by a woman. The general barriers for men and women on a way of achievement of success are financial problems and competition. For women also external barriers are sexism and discrimination in professional sphere as well as deficiency of time in connection with performance of family duties. Internal psychological barriers on a way of self-realization for women first of all are uncertainty, dependence on the social environment and authorities, insufficiency of motivation of professional self-affirmation; for men – inadequate self-estimation, conflictness, insufficiency of motivation of self-knowledge (accordingly – motivations of self-correction). Internal and considerable external barriers for women cause that they more often, than men, underestimate their abilities, insufficiently develop them as professionals. Gender factors of expert estimation of pictures are revealed. Empirical research has shown that the estimation of art originality of a picture is higher in case if the expert is informed that the author is a man; the expert estimation is lower in case of being informed that the author is a woman.

Key words: person gifted in arts, graphic activity, gender, metagender, masculinity, femininity, androgynity, aesthetic experience, values orientations, art originality of graphic work, expert's estimation.

Надійшла до редакції 12.08.2011.